

РАҚАМЛИ ЭКСПЕРТИЗАГА ОИД ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ҚОНУНЧИЛИГИ ВА УНИ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИККА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ.

Самиев Темурмалик Абдурахматович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар

олий кенгаши ҳузуридаги

Одил судлов академияси мустақил тадқиқотчиси

Мазкур мақолада рақамли экспертизага оид хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва уни миллий қонунчиликка имплементация қилиш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, рақамли экспертиза фаолиятини тартибга солишда хорижий мамлакатлар тажрибаси таҳлил этилиб, ушбу соҳадаги қонунчиликни такомиллаштириш масалалари атрофлича ўрганилган.

В данном статье рассматривается важность судебной цифровой экспертизы, настоящее состояние и перспективы международного сотрудничества в этом области экспертизы. А также проанализирован опыт зарубежных стран в области регулирования судебной цифровой экспертизы, а также изучено вопросы совершенствования законодательства в этой области.

This article studied the importance of forensic computer-technical expertise, the current and prospects of international cooperation in this area of expertise. Also analyzed the experience of foreign countries in the field of regulation of forensic computer-technical expertise and also studied the issues of improving legislation in this area.

Калит сўзлар: экспертиза, халқаро ҳуқуқ, ўзаролик принципи, далил, ахборот-технологиялари, рақамли экспертиза.

Ключевые слова: экспертиза, международное право, принцип взаимности, доказательств, информационная-технология, судебной цифровой экспертиза.

Key words: expertise, international law, principle of reciprocity, evidence, information-technology, forensic computer-technical expertise.

"Кибер криминалистика" ёки "рақамли суд экспертизаси" нинг стандарт қонуний таърифи ҳали мавжуд эмас. Седона Конферентсия луғати: Электрон кашфиёт ва рақамли ахборотни бошқариш (4-нашр, 2014 йил апрель) қуйидаги таърифларни беради:

“Компьютер криминалистикаси – тергов ёки суд жараёнида компьютердан фойдаланиш, сақланган маълумотларни текшириш ва маълумотларни техник хусусиятларини таҳлил қилиш билан боғлиқ масалаларни ўз ичига олган ҳолда электрон маълумотни тиклаш, аутентификация қилиш ва ахборотларни таҳлил қилиш учун махсус техникадан фойдаланишдир. Компьютер криминалистикаси ундан фойдаланувчиларга ва уни қўлловчи ходимларга маълумотларни тўплаш ва сақлаш маҳоратига эга бўлган мутахассисларни талаб этади”.

УС-СЕРТ компьютер криминалистика журналида шундай дейилади: Компьютер экспертизаси мутлақо янги тартиб-тамойил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам судлар ва саноат соҳасида стандартлаштириш ёки мувофиқлаштириш методикаси жуда кам бўлиб, у қуйидагича белгиланади.

“Биз Компьютер криминалистикасини компьютер тизимларидан, тармоқлардан, симсиз алоқа ва сақлаш қурилмаларидан маълумотларни судда далил сифатида қабул қилинадиган тарзда тўплаш ва таҳлил қилиш учун ҳуқуқ ва компьютер фанлари элементларини бирлаштирган фан соҳаси сифатида белгилаймиз”.

Рақамли экспертизанинг умумий тавсифи.

Технолог ва муаллиф Симсон Гарфинкел рақамли суд-экспертизасига яхши хулоса берилган бир мақола ёзди. У шундай сўзлар билан бошлади:

“1980 йилдан буён компьютерлар инсон ҳаётининг барча жабҳаларида, жумладан, жиноий фаолиятда иштирок етишда тобора муҳим рол ўйнамоқда. Ушбу ривожланиш рақамли суд-экспертизасининг интернет тармоғи, телефон, компьютер ва рақамли хотира каби барча электрон қурилмаларда жойлашган

рақамли далилларни текшириш ва аниқлашга бўлган эҳтиёжи ҳам тобора ортиб бормоқда. Рақамли суд экспертлари ва амалиётчилари ахборот технологиялари соҳасида энг катта муаммоларни, жумладан, катта маълумотларни таҳлил қилиш, дастурий тил жараёни, ахборот кўриниши ва кибер хавфсизликнинг энг қийин муаммолари олдида туришибди”.

“Анъанавий суд экспертизаси билан солиштирганда, рақамли суд-экспертизаси катта муаммоларни келтириб чиқаради. Компьютер тизимидаги маълумотлар из қолдирмасдан ўзгартирилиши мумкин, таҳлил қилинадиган маълумотлар миқдори катта ва ахборот турларининг хилма-хиллиги жуда кенг. Рақамли экспертиза мутахассиси ёки терговчи манбага қарамасдан, ҳар қандай из ёки парчани таҳлил қилишга тайёр бўлиши керак, чунки рақамли терговчи дунёнинг исталган нуқтасида жойлашган бирон бир қурилмада ҳар қандай маълумотни топилиши мумкинлигини гарчи бу қийин бўлсада англаши лозим”.

Муаллиф турли ҳолатларда рақамли экспертизанинг 2 та мақсадини тавсифлайди:

Биринчидан, кўп ҳолларда компьютерлар дунёда содир этилаётган жиноятларга алоқадор бўлган далиллари ўз ичига олади. Бу тасодиф эмас албатта. Иккинчидан, компьютер тизимларини ўз ичига олган жиноятлардир. (масалан, Ҳакерлик) Бундай ҳолатларда терговчилар кўпинча тизимнинг техник жиҳатдан мураккаблиги ва таҳлил қилиш учун катта миқдордаги далилларга дуч келадилар.

Америка Қўшма Штатларида экспертларнинг хулосалари, далилларнинг судда қабул қилиниши “Далиллар тўғрисида Федерал қоидалар” билан тартибга солинади.

Яқинда қайта кўриб чиқилган Фуқаролик ишлари бўйича Федерал қоидалар ва Далиллар тўғрисида Федерал қоидалар, суд ишларини юритиш учун рақамли далилларни ишлатиш, тўплаш ва қайта ишлашга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Қоидалар электрон ҳужжат ва рақамли далилларни расман қоғоз ва бошқа далиллар билан бир хил мақомга эга эканлигини таъминлади. Натижада

потенциал равишда тегишли электрон далиллар мавжудлиги ва уларни тўғри сақлаб қолиш суд жараёнининг ҳар қандай босқичида муҳим бўлиб бормоқда. Мутахассислар учун, воқеа ёки дастлабки тергов ва жинойтни аниқлашнинг дастлабки босқичларида рақамли далилларни сақлаш ва тадбиқ қилишга оид махсус қоидалар ва қонунларни билиши муҳимдир.

Фуқаролик ишлари бўйича Федерал қоидалар замонавий суд жараёнининг рақамли даври қийинчиликларини бартараф етишга қаратилган. Ҳозирда энг муҳим нарсаси шуки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари ва мутахассислар рақамли ўйин қоидаларини ўрганишни бошлашлари шартдир.

Америка Менежмент Ассотсиатсияси ва Электрон Сиёсат Институтининг 2004 йилдаги тадқиқотларига кўра, АҚШ даги ҳар бешта компаниядан биттаси даво ёки тергов давомида электрон почта орқали судга қақирилган. (2004 йилда 20 % ни ташкил қилган). Бундан ташқари 13 % ишчилар иш жойи билан боғлиқ даволарни электрон тарзда олиб борган. 2005 йилда суд муҳокамаси тенденциясини ўрганишга жавобан, корпоратив маслаҳатчи ушбу натижани компаниялар учун янги суд иши сифатида баҳолаган.

Бироқ, рақамли далиллар билан боғлиқ иккиланишлар суд бошланишдан анча олдин пайдо бўлади. Кўпроқ бизнес текшируви ва қонуний терговлар сонининг ортиб бориши билан компьютернинг қаттиқ дисклари, шахсий рақамли қурилмалар ва уяли алоқа телефонлар каби рақамли қурилмалардан олинган далилларни ўз ичига олмоқда. Тергов ёки текширув давомида рақамли маълумотлардан фойдаланиш кераклиги маълум бўлганда, экспертлар тегишли далилларни диққат билан аниқлаши, тўплаши, сақлаши ва текшириши керак. Рақамли қурилмадан олинган маълумотнинг "сурати" батафсил ва методик жиҳатдан тўпланиши керак, чунки тўпланган далилларнинг бирортаси ёки барчаси аниқлаш, кўрсатиш ёки синов учун ишлатилиши мумкин. Янги федерал қоида замонавий суд жараёнида электрон ҳужжатларни муҳокама қилиш ва кўриб чиқиш бўйича умумий кўрсатмалар беради.

Далиллар тўғрисида Федерал қоидалар ўзгартирилмаган бўлсада, судлар

уларни рақамли далиллар сифатида қандай тадбиқ етишга эътибор қаратишлари керак. Яъни суд маслаҳатчиси муҳофаза қилиш ёки тўплаш учун мумкин бўлган рақамли далил манбалари аниқлангач, қабул қилиниши юзасидан яқуний хулоса бериши лозим. Қоғоздан фойдаланиш камайиб бораётганлиги ва рақамли ахборотга қарамлик ортиб бораётгани сабабли, электрон ахборотнинг мақбуллигини эътиборга олган ҳолда, кўплаб суд ишларида электрон маълумотларнинг қабул қилиниши мумкинлигига ишора қилинмоқда. Албатта электрон тарзда сақланадиган маълумотларнинг судда қабул қилиниши кўпинча қандай тўплангани, сақланиши ва ишлаб чиқарилишига боғлиқ. Судлар рақамли далилларни тўплаш ва таҳлил қилиш учун “Далиллар тўғрисида Федерал қоидаларнинг” 901-қоидасига мувофиқ унинг ҳақиқийлигини таъминлаш учун юқори стандартларни киритмоқдалар. Рақамли далилларнинг ишончлилигини таъминлаш “Далиллар тўғрисида Федерал қоидаларнинг” 702-қоидасига кўра ишончлилигини синовдан ўтказиш керак бўлган суд экспертларининг кўрсатувларига асосланади.

Рақамли далилларни тасдиқлаш, моддий далиллар каби “даъвогарнинг давоси нимани англатишини аниқлаш” учун етарли бўлиши билан боғлиқдир. Агар судья қарор қабул қиладиган бўлса, ҳакамлар ҳайъатининг далилларни ҳақиқий эканлигини тасдиқлаш етарли бўлса, судья далилларни мақбул деб ҳисоблайди. Далилларнинг ҳақиқийлигини аниқлаш судьянинг исбот қилиш тўғрисидаги кўрсатмасидан келиб чиқиб, қарши далиллар тақдим етилгандан ва далилларнинг муҳимлиги текширилгандан сўнг ҳакамлар ихтиёрига ўтади. Аслида далилларнинг ҳақиқийлигини ҳал қилиш ҳакамлар ҳайъати томонидан ҳал қилинади. Рақамли маълумотларнинг ҳақиқийлигини текшириш ўзига хос муаммоларни келтириб чиқаради. Масалан, қоғоз ёзувлари билан ўзгаришлар осонгина аниқланиши мумкин ва муаллиф ёки сақловчи имзо ёки ҳарф услуби билан аниқланиши мумкин. Аксинча, электрон ахборотни ўзгартириш қийин ёки имконсиз бўлиши мумкин ҳамда муаллифни ёки яратувчини фарқлаб кўрсатишнинг имкони йўқ. Қоғоз каби, электрон ёзувлар ҳам тўғридан-тўғри ёки

ҳолат юзасидан бирор исбот билан тасдиқланиши мумкин. Масалан, бирор дастурнинг яратувчиси муаллифликнинг бевосита гувоҳлигини бериши мумкин. Аммо муаммо еса, рақамли ахборотнинг ўзгариши, йўқ қилиниши ёки ишончли тарзда ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган қулайликлардир. Бу ҳатто янги бошланғич компьютер фойдаланувчиси томонидан қасддан ёки тасодифан бажарилиши мумкин, ва бу эксперт учун муаммо туғдиради ҳамда хушёрликни талаб қилади. Аслида рақамли далилларнинг яхлитлигини исботлаш, рақамли суд экспертларининг компьютер фанлари ва ахборот хавфсизлиги комплекс усуллари ва воситаларини қўллаш бўйича билим, кўникма ва тажрибага эга бўлишини талаб қилади.¹ Рақамли суд экспертлари далилларнинг яхлитлиги ва ишончилигига доир аниқ далилларни олиш учун ёки электрон маълумотларнинг ҳақиқийлигига шубҳа қиладиган далиллар ва гувоҳликларни тақдим етиш учун ўз билим ва кўникмаларидан фойдаланадилар. Рақамли далилларни йиғиш, ташиш, сақлаш ва таҳлил қилиш вақтидан бошлаб судда тақдим етишгача бўлган бўшлиқ ёки эҳтимолий шубҳа рақамли далилларнинг муҳимлиги ва ишончилигини жиддий равишда заифлаштириши мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

- 1) Expert evidence in criminal proceedings in England and Wales. The Law Commission (Law com No 325). London. 2011. – P. 22
- 2) Астанов И.Р. Экспертиза институтини такомиллаштириш ва унинг янги имкониятларидан фойдаланиш самарадорлиги // Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. – Тошкент, 2015. – №1. – Б. 60-63. (12.00.00; №9).
- 3) J. Gordon, R. Turner, and T. W. Price. Medical Jurisprudence, ch. 10. Edinburgh and London, 1953
- 4) Астанов И.Р. Генезис, современное состояние и перспективы развития института экспертизы: проблемы и пути их решения // Эксперт-криминалист. – Москва, 2015. – №3. – С. 31-34. (12.00.00; №33).

¹ Hosmer, Chet, "Proving the Integrity of Digital Evidence with Time," 1st Int'l J. Of Digital Evidence, 2002.